

॥तैत्तिरीय ब्राह्मणम्॥

॥पष्ठः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनुमत्यै पुरोडाशमृष्टाकंपालुं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्यांया अवशीयन्ते। तत्रैरकृतमेकंकपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निरकृतिः। नैरुकृतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निरकृतिं पूर्वा निरवंदयते। एकंकपालो भवति। एकघैव निरकृतिं निरवंदयते। यदहुत्वा गारहंपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनुत्थाय। अध्वर्यु च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहृत्यैवैनश्च शमयति। नातिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्विनिरकृत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै निरकृत्यै दिक्। स्वायांमेव दिशि निरकृतिं निरवंदयते॥२॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निरकृत्या आयतनम्। स्व एवाऽयतने निरकृतिं निरवंदयते। एष तै निरकृते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनाम्। भूते हुविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुश्चेममऽहसु इत्याह। अऽहस एवैनं मुश्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निरकृतिं निरवंदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूं दक्षिणा। एतद्वै निरकृत्यै रूपम्। रूपेणैव निरकृतिं निरवंदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निरकृत्या अन्तरहित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गारहंपत्ये जुहोति। आहृत्यैव नमस्यन्तो गारहंपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनुं मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यऽ समृद्धौ। आग्रावैष्णवमेकांदशकपालुं निर्वपति। अग्निः सर्वां देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्वेव यज्ञं चावं रुन्धे। वामनो वृही दक्षिणा। यद्वृही। तेनाऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्निषोमीयमेकांदशकपालुं निर्वपति। अग्निषोमाभ्यां वा

इन्द्रो वृत्रमहन्तिः। यदंग्रीषोमीयुमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रः हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण
च व्याधर्यत। स एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं
चावारुन्ध्य। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति। देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽवरुन्ध्ये।
ऋषभो वही दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनैऽग्नेयः। यद्वप्तमः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्रेयमुष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं
दधिं। यदाग्रेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्धिं पुरस्ताद्धते। यदैन्द्रं दधिं॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्ध्ये। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनैऽग्नेयः। यद्वप्तमः। तेनैन्द्रः
समृद्धौ। यावतीर्वे प्रजा ओषधीनामहुतानामाशबन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयुणं भवति
हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्। तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं
निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवथ्सुरः।
संवथ्सरेणैवास्मां अन्नमवरुन्ध्ये। वैश्वदेवश्चरुभवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै
स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वथ्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरु निर्वपति। सोमो वा
अकृष्टपच्यस्य राजाौ। अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया
वासः समृद्धौ। सरस्वत्यै चरु निर्वपति। सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवावरुन्ध्ये। मिथुनो गावौ
दक्षिणा समृद्धौ। एति वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेदेवतायाः एति। अष्टावेतानि हृवीः षिं
भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखादध्यां अग्नेदेवतायै नैति॥११॥
ईर्युर्वर्वदयते जुडायां जहोवृमुतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ पद्म॥११॥—[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असुजत। ताः सुष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत।
अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं
च प्रजा भुक्ति य च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता
अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सुविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्।

पष्ठः प्रश्नः
ते वा एुते त्रिः संवथ्सुरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवथ्सरो वै प्रजापतिः। संवथ्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽधन्। अस्मानपि न प्रायुक्षुतेति॥१३॥

स एुतं प्रजापतिर्मरुतः सप्तकंपालमपश्यत्। तत्रिरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पता यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कूर्यै। प्रजानामधाताय। सप्तकंपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विशेषं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षिः। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्म आण्डं भूतं निरवर्तता। तद्युद्हरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एुतद्रूपम्। यदामिक्षा॑। यद्युद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यज्ञमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षां भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति। वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्य एककंपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यांमुभयतः परिं गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजता। मया मुखेनासुराङ्गेष्यथेति। मां द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चंतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धौस्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा॑। सुवित्रा प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽसीत्। ततो वै देवा व्यजयन्ता। यदेतानि हवीः षि निरुप्यन्ते विजित्यै। नोत्तरवेदिमुपवपति। पूशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव ह्यैतरहि पूशवः॥१८॥

ऐदित्यशेषद्युर्भवीतपिष्ठां जेष्यथेयेतरहि पूशवः॥७॥

[2]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भं जुरायुं। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बुरहिः सत्रंद्वं भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिं तिष्ठति। एकुधा पुनः सत्रंद्वं भवति। एकं इव ह्यं यं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रतिं तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमवं रुन्धे। प्रथमजो वथ्सो दक्षिणा समृद्धै। पृष्ठदाज्यं गृह्णाति। पूशवो वै पृष्ठदाज्यम्। पशुनेवावरुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गो हि पूशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बुहूरूपा हि पशवः समृद्धै। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदुग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजतो। नवे प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हृषीःषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिशशसं पद्यन्ते। त्रिशशदक्षरा विराट। अन्ते विराट। विराजैवान्नाद्यमवे रुन्ये। यजमानो वा एककपालः। तेजु आज्यम्। यदेककपाल आज्यमनयति। यजमानमेव तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एककपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेककपाल आज्यमनयति। यजमानमेव पशुभिः समर्धयति। यदल्पमानयत्। अल्पां एनं पशवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठेन्। यद्व्याहानयेत्। बुहवं एनं पशवोऽभुञ्जन्तु उपतिष्ठेन्। बुहानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बुहवं एवैनं पशवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एककपालः। यदेककपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्वा माद्येयजमानः। प्र वा मीयेत। स्कृदेव होतव्यः। स्कृदिव् हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एककपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेककपालमाहवीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्वस्तेन जुहयात्। सुवर्गलोकाद्यजमानमविध्येत्। सुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। यत्प्राङ्मयैत्। देवलोकमभिजयेत्। यद्वक्षिणा पिंतृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षाःसि यज्ञः हन्युः। यदुद्दृः। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एककपालं वै प्रतिष्ठितं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी क्रृतवं। क्रृतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दाःसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। क्रृख्सामे वा इन्द्रस्य हरीं सोमपानौ। तयौः परिधयं आधानम्। वाजिनं भागुधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बुरुहिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बुरुहिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। सुमुपहूयं भक्षयन्ति। एतम्भोमपीथा हैते। अथो

आत्मन्त्रेव रेतो दधते। यजंमान उत्तमो भंक्षयति। प॒शवो वै वाजिंनम्। यजंमान एव पश॑न्नाति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको वंहरुपं भैवृत्याज्यैभागो प॒शव आज्यमवृद्धो हवनीयः प्रत्यक्षस्माल्पतिंष्ठो होतुव्यो भाष्येयमेते चृत्वार्हं च॥१०॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भूत्वा प्र॒जा अंसृजत। ता ए॒नुमत्य॑मन्यन्ता। ता अंस्मादप॑क्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्र॒जा वरुणेनाग्राहयत्। ता: प्र॒जा वरुणगृहीताः। प्र॒जाप॑तिः पुनुरुपांधावन्नाथमि॑च्छमानोः। स ए॒तान्न॒जाप॑तिर्वरुणप्रधासानंपश्यत्। तां निरंवपत्। तैर्वै स प्र॒जा वरुणप॒शाद्मुश्चत्। यद्वरुणप्रधासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्र॒जानामवृ॒णग्राहय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक् आर्सीत्। सूव्यः प्रसृतः। स ए॒तां द्वितीया॑ दक्षिण॒तो वेदिमुद्दहन्। ततो वै स प्र॒जानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीया॑ दक्षिण॒तो वेदिमुद्धन्ति। प्र॒जानामेव तद्यजंमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययुज्यमुष्मिलोक उभ्याबाहुः। यज्ञाभिजितुङ्ग ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असंभिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्यूथमात्रं व्यःसौ॑। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपं वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पश॑नेवाव॑रुन्धे। अथो यज्ञप॒रुषो ऽनन्तरित्यै। ए॒तद्वाह्यणान्येव पञ्च हृवी॑षिं। अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा ए॒तौ देवानांम्। यदैन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव॑रुन्धे। ओजो बलं वा ए॒तौ देवानांम्। यदैन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव॑रुन्धे। मारुत्यामिक्षां भवति। वारुण्यामिक्षां। मेषी चं मेषश्च भवतः। मिथुना एव प्र॒जा वरुणप॒शान्मुश्चति। लोमशौ भवतो मेष्युत्वाय॥३२॥

शमीप॒र्णन्युपं वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्र॒जाप॑तिमन्नाद्यं नोपानमत्। स ए॒तेने शतेधैन हृविषाऽन्नाद्यमवारुन्ध। यत्परः शतानि॑ शमीप॒र्णनि॑ भवन्ति। अन्नाद्यस्याव॑रुच्छै। सौम्यानि॑ वै करीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि॑ भवन्ति। सौम्ययैवाऽहृत्या दिवो वृष्टिमव॑रुन्धे। काय एकंकपालो भवति। प्र॒जाना॑ कन्त्वाय। प्र॒तिपूरुषं करम्भप॒त्राणि॑ भवन्ति। जाता एव प्र॒जा वरुणप॒शान्मुश्चति। एकमतिरिक्तम्। जनिष्वमाणा एव प्र॒जा वरुणप॒शान्मुश्चति॥३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवति मेष्युत्वाय॑रुन्धे पद्मा॑॥५॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामुन्यानि॑ हृवी॑षिं सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अप॒धुरमेवैना॑

युनक्ति। अथो ओजं एवासामवं हरति। तस्माद्वृण्णश्च क्षुत्राच्च विशेऽन्यतोऽपक्रमिणः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवावं यजते। वारुण्योत्तरया। अनृतं एव वरुणमवं यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥ ३४॥

तत्रातिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति। तत्पारीयान्करोति। पर्वीं वाचयति। मेधामेवैनां करोति। अथो तपं एवैनामुपं नयति। यज्ञारङ् सन्तन्न प्रब्रूयात। प्रियं ज्ञाति॑ रुन्ध्यात। असौ मैं जार इति निर्दिशेत। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥ ३५॥

प्रधास्यान् हवामहू इति पर्वीमुदानंयति। अहृतैवैनाम्। यत्पर्वीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्याह। आत्मन्त्रेव वीर्यं धते। उमौ याज्याः सवीर्यत्वाय। यद्वामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमवं यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥ ३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणे-अग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमवं यजते। शीरूषन्निधि निधाय जुहोति। शीरूषत एव वरुणमवं यजते। प्रत्यज्ञिष्ठ जुहोति॥ ३७॥

प्रत्यड्डेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रकर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृण निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतुं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यान्ति-रिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवंयजते। अपोऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अपसु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवंयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धैरीत्याह। तेजं एवाऽऽत्मन्यते॥ ३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपौऽवभृथमवैति धते॥ ६॥

[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीता। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमृष्टाकपालं निरवपन्। सोऽग्निरनीकवान्स्वेन भागुधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयता। ततो देवा अभवन्।

पराऽसुराः॥४०॥

यदग्न्येऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवार्नीकवन्तुङ् स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरनीकवान्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साक९ सूर्योद्युता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अर्नीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपांश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुज्याः सान्तपनेभ्यश्चरु निरंवपन्। तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुज्याः सान्तपनेभ्यश्चरु निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तद्भयते यज्ञमानो भ्रातृव्यान्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तरहि हि तेष्ठिष्ठं तपति। चरुभवति। सर्वते एवैनान्सन्तपति। ते देवाः श्वौविजुयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरु निरंवपन्॥४२॥

आशिंता एवाद्योपवसामा। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाशन्नं। न हि देवा अहुतस्याशजन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमङ् हाँष्याम् इति। मरुज्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुज्यो गृहमेधिभ्योऽजुहवः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुज्यो गृहमेधिभ्यो गृहे जुहति। भवत्यात्मनां। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा एतत्क्रियते। यत्रेष्माबरुहर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहा॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्वति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। मरुतौ गृहमेधिनौ यजति। भागधेयैनैवैनान्समर्धयति। अग्निःस्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडान्तो भवति। पशवो वा इडां। पशुष्वेवोपरिष्टात्राति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रवन्यूधीयं चरु निरंवपनजुहवन्वहेडान्तो भवति द्वे चं॥६॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वस्य यज्ञ ऋध्येत। यत्राशजीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयैनेष्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता। अनु वृश्मानवासयन्।

तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्वा। आशिता भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृथसान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तता। गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्रं पुर्वैनु निहितभाग उपावर्तते। गारहं पत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनु समर्धयति। क्रृषुभमाहंयति। वृषद्वार एवास्य सः। अथौ इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृक्षे। इन्द्रो वृत्रः हृत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तेऽब्रवन्मुरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथं वृयं वैदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमः हुविर्निरुप्यात् इति। त एनुमध्यक्रीडन्। तल्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यम्मरुद्ध्यः क्रीडिभ्यः प्रथमः हुविर्निरुप्यते विजित्यै। साकः सूर्योद्युता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहृन्थसमृच्छौ। एतद्वाह्यणान्येव पञ्च हृवीःषि। एतद्वाह्यण ऐन्द्राग्नः। अथैष एन्द्रश्वरुभवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्रं उद्धरता। वृत्रः हृत्वा। अन्यासु देवतास्वधि। यदेष एन्द्रश्वरुभवति। उद्धारमेव तं यजमानं उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एककपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवं रुन्धे॥५१॥

ऋच्छ्रुतेऽयं ज्ञाहोति वृणामहे भवत्युद्धा चं॥६॥

[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशादमुश्वत्। साकमेघैः प्रत्यस्थापयत्। ऋम्बकै रुद्रं निरवदयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुश्वति। साकमेघैः प्रतिष्ठापयति। ऋम्बकै रुद्रं निरवदयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्वं पितरश्वेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्थेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशः पङ्कपालं निर्वपति। संवृथसुरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

पष्ठः प्रश्नः संवृथ्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बरहिषद्यो धानाः। मासा वै पितरो बरहिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा क्रतौ पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिलोके भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वातेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्युर्धो देवानांम्। अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्। एकयोपमन्थति॥५५॥

एकु हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनारुद्धोपमन्थति। तद्वि पितृनाच्छंति। इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तै। चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानांम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो हि देवानांमाधीयते। वर्षीयानिध्म इधमाद्विवति व्यावृत्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात्। यत्पुरुषि दिनम्। तद्वेवानांम्। यदन्तुरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यथस्मूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बुरुहिर्भवति व्यावृत्यै। दक्षिण स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्यति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्यति। षट्थसं पञ्चन्ते॥५८॥

षड्क्रत्वः। क्रतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तुरं यजुषा गृह्णीयात्। प्रमायुक्तो यजमानः स्यात्। यन्न गृह्णीयात्। अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुक्तो भवति। नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृह्णीयात्। यन्न परिदध्यात्। रक्षांसि यज्ञः हन्यः। द्वौ परिधी परिदध्याति। रक्षसामपहत्यै। अथौ मृत्योरेव यजमानमुश्रूजति। यत्रीणि त्रीणि हृवीः पृथुदाहरेयुः। त्रयस्त्रय एषाः साकं प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वशः प्रमीयते। कुशिपुं कशिपव्याया। उपबरहणमुपबरहणयाया। आञ्जनमाञ्जन्याया। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याया। यथाभागमेवैनान्नीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानश्चिवात्ता एकयोपमन्थत्यात् भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥१॥

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तै॥८॥

एकामन्वाह। एकां हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिरहि देवानाम्। आघारावाघारयति। युज्ञपुरुषेरनन्तरित्यै। नारथेयं वृणीते। न होतारम्॥६१॥

यदारथेयं वृणीत। यद्भोतारम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। प्रमायुको होता॑। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथायै। अपे ब्रह्मिषः प्रयाजान् यंजति। प्रजा वै ब्रह्मिः। प्रजा एव मृत्योरुथ्संजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

युज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्यां हि। एषाऽऽहंतिः। पश्चकृत्वोऽवं द्यति। पश्च ह्यैता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्यै। यज्यां देवतां वषद्वारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमवं द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्याऽऽह। प्रणयति द्वितीयंया। गुमयति याज्यंया। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्याऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयंया। ऐवैनान् याज्यंया गमयति। दक्षिणतौऽवदायै। उद्ङुहतिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम् इति वषद्वरोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्त यजति। संवधस्तुरो वै सोमः पितृमान्। संवधस्तुरमेव तद्यंजति। पितृन्बर्हिषदौ यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो ब्रह्मिषदः। तानेव तद्यंजति। पितृन्ग्रिष्वात्तान् यंजति। ये वा अयंज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वाताः। तानेव तद्यंजति। अग्निं कंव्यवाहनं यजति। य एव पितृणामुग्निः। तमेव तद्यंजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादग्नेव तत्। एतत्ते तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु सृक्तिषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्लीका हि पितरः। उदश्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्यैवास्मै तद्वते। यथस्त्याहवनीयै। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निरवंदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसन्दर्शं त्वा वृयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षुन्नर्मौमदन्तं हीति गरहपत्युमुपतिष्ठन्ते। अक्षुन्नर्मौमदन्ताथु त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह। अर्मौमदन्तं पितरः सोम्या इत्यभि प्रपंद्यन्ते। अर्मौमदन्तं पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपंद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिश्चति। मार्जयत्यैवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पुशुभिः। य एवं वेद। अपे ब्रह्मिषावनूयाजौ यंजति। प्रजा वै बरुहिः। प्रजा एव मृत्योरुर्थमृजति। चतुरः प्रयाजान् यंजति। द्वावनूयाजौ। षट्थसं पंद्यन्ते। षड्वा क्रृतवः। क्रृतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्युन्वासीत। यथस्याजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पतियै गोपीथायां॥७०॥

होतारुमाज्यंभागौ यजति सन्ततुमवंदति व्यावृत्यै वशिहुपदौ यजति तमेव तद्यज्ञत्यनु निकामन्त्याहैनानुतवो नवं च॥१०॥————[३]

प्रतिपूरुषमेककपालं निर्वपति। जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवंदयते। एकुमतिरिक्तम्। जुनिष्वर्माणा एव प्रजा रुद्रान्निरवंदयते। एककपाला भवन्ति। एकुधैव रुद्रं निरवंदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्वि रुद्रस्य भागुधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवंदयते। रुद्रो वा अपुशुकाया आहुत्यै नातिष्ठत। असौ तै पुशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पुशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पुशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारप्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पङ्क्षीशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णेन जुहोति। सुगच्छेषा। अथो खलु। अन्तमेनैव हौतव्यम्। अन्तत एव रुद्रं निरवंदयते॥७३॥

एष तै रुद्र भागः सह स्वसाऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसां। तया वा एष हिनस्ति। य ऽहिनस्ति। तयैवैनः सह शमयति। भेषजज्ञव इत्याह। यावन्त एव ग्राम्याः पुशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवांब रुद्रमदिमहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥७४॥

ऋम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगव्य लीप्सन्ते। मूर्तेकृत्वाऽसंजन्ति। यथा जन् यतेऽवसं करोति। तादगेव तत्। एष तै रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिश्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्मालोकाच्यवन्तो। ये ऋम्बकैक्षरन्ति। आदित्यं चकुं पुनरेत्यु निर्वपति। इयं वा

अदितिः स्यामेव प्रति तिष्ठन्ति ॥७५॥

युति बूयात्रिरवदयते शास्ते सिद्धति पद्म ॥५॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ता: मृष्टाण्डिवृत्तजापतिः मवितोत्तरस्यान्देवामृराः सौऽग्नियत्पत्नीं वैश्वदेवेन ता वरुणप्रधासैरभ्यै देवेन्यः प्रतिपूरुषं दशाः ॥१०॥
अनुमत्यै प्रथमज्ञो वृथ्यो बहुरूपा हि पुशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदुग्रयेऽनीकवत उद्गुरं वा अग्नये देवेन्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः ॥७५॥
अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति ॥

हरिः ॐ ॥

॥इति श्रीकृष्णायज्जुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ॥

generated on December 30, 2025